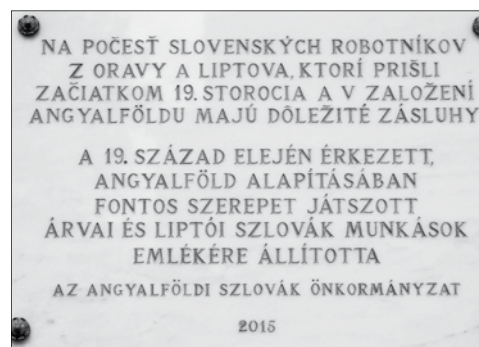

Korrajz az angyalföldi szlovákokról

Budapesten, a XIII. kerületi (angyalföldi) az egyik legaktívabb szlovák önkormányzat. Május közepén, a Fővárosi Szlovák Önkormányzattal karöltve a budapesti szlovák múlt olyan összetevőjére hívta fel a figyelmet, amelyről a szélesebb nyilvánosságnak eddig kevésbé volt tudomása. A Tutaj utcában emléktáblát avattak, majd egy tanácskozáson a hajdan Pestre lehajózó szlovák tutajosokról esett szó. E különleges programon Szlovákia képviselői is megjelentek, ami azt is jelezte, hogy a nemzetiségi önkormányzatok működése – közösségépítő, nyelv- és identitásmegőrző erejük révén – kétségkívül fellendítette az anyaországgal történő kapcsolatokat.

Az Angyalföldi Szlovák Önkormányzat élen áll abban, hogy minél többféle módon mutassa be Budapest szlovák múltját, örökségét. A fővárosnak azt az ipari, kulturális és gazdasági fejlődését, amelyben az egyszerű szlovák munkásoknak, napszámosoknak, inasoknak s iparosoknak is fontos részük volt.

Kultúrtörténeti szempontból különösen érdekesek a fausztatásra és személyszállításra használt tutaj vízrebocsátása körüli hagyományok és az a szertartás is, amivel egykor a falu közössége búcsúztatta a tutajosokat.

A tanácskozás célja az volt, hogy a két ország kutatói, múzeumi szakemberei és művelődéstörténészeik előadásaiból megismerhessük a tutajosok különös életét, ünnepeit, hagyományait, sokrétű munkájuk körülményeit, a tutajépítés fortélyait, valamint az Árva és Liptó megyei emberek elvándorlásának okait, ösztönzőit.

Betekintést kaptunk Angyalföld szlovák múltjába, a szlovákok letelepedésének körülményeibe és nem utolsósorban azt is megtudhatjuk, hogyan írt a szlovákokról, a szlovák tutajosokról a korabeli sajtó, s később miként jelentek meg alakjaik a magyar írók regényeiben.

Pest-Buda a XIX. században

Az 1800-as évek második felében – az 1873-ban Budapest néven egyesült – Pestet, Budát és Óbudát az ígéret földjének tartották a Habsburg Birodalom, majd az Osztrák-Magyar Monarchia népei. Ezért aztán egyre többen érkeztek vidékről vagy más országból, hogy itt találjanak maguknak munkát és megélhetést. Igen sok felföldi szlovák, morvaországi és csehországi német, illetve cseh is jött. Rajtuk kívül horvátok, szerbek, románok és lengyelek is a „három városban” kerestek munkát. A szlovákok legfőképpen Árvából, Trencsénből, Nyitrából és Szepességből érkeztek, ahol a sovány föld nem biztosította számukra a megélhetést. Akik a nyári időszakban nem az Alföldön dolgoztak aratómunkásként, napszámosként, azok az egyre fejlettebb iparral és kereskedelemmel rendelkező fővárosban vállaltak

idénymunkát. Sokan letelepedési szándékkal kezdtek napszámosként, cselédként vagy gyári munkásként dolgozni.

A soknyelvű, sokféle nemzetet befogadó városról Borostyán János a Vasárnapi Újságban 1873-ban megjelent egyik cikkében a következőket írta: „...ne aggódjunk amiatt, ha a Duna-part mentén tót, szerb, román, német, görög, cseh, olasz, francia, angol és török hangzavarból cseng ki a magyar beszéd. Magyarország kereskedelmi jelentőségének, s a főváros haladásának legkézzelfoghatóbb bizonyítékát üdvözljük mi e bábeli hangzavarban.”¹ A tárcaíró a Lánchíd alatti éjszakai rakparti életet ismerteti, ahol a többféle nyelvet beszélők közül a legszegényebbekre, az északról érkezett egyszerű szlovák rakodómunkásokra, tutajosokra is felfigyelt: „a felvidéki tót tutajosok megelégednek a szalonna-piritás munkájával, és daróczköpenyeikbe burkolva, szótlanul költik el frugalis [vagyis szűkös] vacsorájukat. Mennyi ellentét a két különböző nemzetiség között ily csekélységekre nézve is.”

A XIX. század közepén Pest, Buda és Óbuda is soknemzetiségű, de alapvetően német jellegű, német nyelvű városok voltak még. Lakóik száma ekkor még csupán 178 000 körül volt. A magyar népesség számaránya Pesten 36,6%, Budán pedig 17,6% volt.

Az egykorú városleírások, statisztikai összeállítások nem térnek ki a lakosság nemzetiségi megoszlására. Ekkor még csak nyelvet, anyanyelvhasználatot említenek. A nyelvi megoszlás azonban bizonyos mértékben nemzetiségi megoszlást is jelentett. Ezt tükrözik az 1851. évi népszámlálás adatai is: Pest-Budán 5478 szlovák élt.² A szlovákok elsősorban Józsefvárosban (a mai VIII. kerületben) telepedtek le, de sokan laktak a Ferenc- és Terézvárosban is (IX., illetve VI. kerület).³ 1880-ban Lipótváros (ma az V. kerület része) összlakosságának 10,2%-a volt szlovák.⁴

Csaknem harminc évvel később, 1880-ban hivatalosan már több mint 21 ezer szlovák élt Budapesten. A főváros összlakosságának 56,7%-a magyar, 34,4%-a német volt, 6,1%-a pedig a szlovák etnikai csoporthoz tartozott, amely ekkor a harmadik leg-

népesebb nemzetiségnek minősült. Arányában továbbra is a Józsefváros volt a „legszlovákabb” kerület, ahol igen sok napszámos talált magának szállást és/vagy munkahelyet.

A szlovák vándorkereskedők, ahogyan az újságírók, írók látták

A szlovákok Pesten vándorkereskedőként, házalóként voltak ismertek. A Felső-Magyarország hegyvidéki területeiről érkező szlovákok elsősorban vászonnal és sáfránnyal kereskedtek. Pest utcáit szlovák fenyőmadár- és olajárusok, vagy éppen Dunavízeselek (puttonyból ivóvizet kínálók) járták, akiknek elsősorban németül kellett megtanulniuk, hogy a magyar városban megértsék őket.

Az északi vármegyéből érkező szlovákok „megállás nélkül barangoltak a kedves hazában”⁵ – jegyzi le 1829-ben a történeti Magyarország nem magyar népeinek kutatója, a nemzetiségek néprajzi felfedezője Ján Čaplovič (1780-1847). Ezek a felvidéki szlovákok elsősorban az ottani rossz életkörülményeik miatt voltak kénytelenek elhagyni az otthonukat, hogy házalással próbálják meg családjuk eltartását. A XIX. század első felében olyannyira elterjedt a vándorkereskedelem, hogy 1852 szeptemberében már császári nyílt parancsot adtak ki a házalói tevékenység szabályozására.

A felvidéki (trencsényi, turóci) szlovákok ezrével ejtették el a fenyőmadarakat, amik iránt Pesten és Bécsben egyaránt nagy volt a kereslet. Előszeretettel árulták a borókafenyőből készült „borovicskát” vagy „fenyővizet” is. A sajt- és ecetárusok, miként a kosarasok, az üveges és „gyolcsos tótok” (a len- és kendervásznon árusok) is jobbára szlovákok voltak.⁶ *Létay Miklós* *Az utca népe Pest-Budán (1848-1914)* című könyvében a következőképpen jellemzi külsejüket: „E szorgalmas emberek jellegzetes viselete a keskeny karimájú kis kalap, hajuk rövidre vágva. Kabátjuk durva fehér anyagból készült, amit rendszerint a vállukra vetnek és a testükre csavarnak, hogy a jobb kezük a kereskedéshez teljesen szabadon maradjon.”⁷ 1881-ben például az utcai foglalkozások sorában a favágó és kintornás után a vízhordó és a drótos volt a legnépesebb.⁸

Ágai Adolf újságíró a XIX. század második felében Porzó álnéven publikált, s a *Borsszem Jankó* című elclap szerkesztője volt. Írásaiból később dokumentumértékű és nagyon olvasmányos monográfiát állított össze Budapestről, amely megfogalmazása szerint: „dicstelen kicsi s német városból vált ez ország fényes, magyar székes fővárosává.”⁹ Budapest topográfiáját, szociográfiáját bemutató történelmi útirajzában szeretettel ábrázolja a város „rohamos haladását”, annak tereit, utcáit, házait, színházait és természetesen a város minden nemű és rangú lakóit. A nem magyar lakók közül pl. a vizes és házaló tótokat, a tót napszámost és munkást, az épületdíszítő tótot, a tót házilégényt, hordárt és targoncást, de még a cselédlányokat is megfigyelte. A korabeli tó-

tokat egy helyütt így jellemzi: „Mert ilyenkor szállt le közibénk hótakart hegyei alól az emberséges tót, cserép korsójában emelve a lenmag-olajat, széles öve teleaggatva fenyvesmadarak fürtjeivel.”¹⁰

A XIX. század első felének gazdasági, szociális, kulturális és politikai viszonyainak igen figyelmes szemlélője volt John *Paget* (1808-1892) angol utazó, mezőgazdász és író, aki házassága révén vált magyarrá. A Magyarország és Erdély című, 1839-ben eredetileg angol nyelven megjelent háromkötetes művében nagyon tárgyilagosan mutatta be az ország társadalmi viszonyait, gazdasági helyzetét. Személyes benyomásait aprólékos leírások jellemzik. Figyelme kiterjedt az országban élő nem magyar lakosságra is. Pest város gyors ütemű növekedéséről a következőket jegyezte meg: „Az utóbbi néhány évben Pest hatalmas iramban terjeszkedett. A városnak több mint a fele úgy fest, mintha csak tegnap építették volna...”¹¹ Az úgynevezett régi Budapest épületeinek homlokzatát, épületdíszeit „csaknem mind leterítette már a tót.”¹² A szlovákok jó munkakerőnek számítottak, mert nemcsak becsületesen dolgoztak, de potom bérért vállalták a legnehezebb és legveszélyesebb munkákat az építkezéseken: hordták a maltert, ácsolták az épületek állványzatát és – mint *Paget* beszámolója is említi – ők készítették a lakóházak homlokzatainak díszes kőfaragványait is.

Természetesen az akkori magyar szóhasználat szerint ő is tótokról írt. Így nevezték az ország őslakó szláv népeit, a felföldieket éppúgy, mint a délieket. Később a tót népvétet már csak a szlovák nyelvű és származású lakosokra vonatkoztatták.

Angyalföld fejlődésének kezdete

A török hódoltság idején elnéptelenedett falvakban a németek mellett a XVIII. század elején fokozatosan megjelentek a szlovák lakosok is. Az elsősorban Liptó vármegyéből érkező, fát szállító tutajosok egy részének célpontja Pest városa, annak Duna-parti kikötője volt. Közülük többen nemcsak átmeneti jelleggel kötöttek ki, hanem véglegesen Pesten vagy éppen Angyalföldön maradtak.

Angyalföld területe, a Duna és a Rákospatak kedvező adottságai miatt, vonzotta a letelepedni vágyókat. A terület első lakói a szlovákok és a németek lehetnek, akiknek egy része révész, hajós, halász vagy kereskedő volt. A német telepések mellett szlovák tutajosok és bolgár kertészek éltek ebben a városrészben, akik később nagyrészt elmagyarosodtak. A lakosság itt is multikulturális egységgé ötvöződött.

A tutajon érkezett szlovákok az angyalföldi *Vízfogó* nevezetű terület lakatlan dűlőin, viskókat építettek átmeneti szállásként. Később a *Dagály* és a *Dráva* utca közötti területen vályogtéglából létesült telep a tót napszámosok részére. Ezt az Árpád hídtól északra található területet „*lepšínnek*” (ami szlovákul *jobbat* jelent) csúfolták, de „*Brinye*levárosnak” is nevezték. Ez a szlovák őslakosságra, de az elviselhetetlenül nyomorúságos állapotokra egyaránt utal.

A század második felében a kerület foglalkozási viszonyaiban erőteljes változás következett be: a lakosság döntő többsége ipari munkás lett. Józsefváros, Kőbánya és Terézváros mellett, ahol jelentős számú szlovák népesség talált lakóhelyet és munkát, fontos szerep jutott a Duna közvetlen közelében létesült külvárosi ipari negyednek, a fatelepekkal, rozsdás gyárakkal és szegényes bércaszárnyakkal zsúfolt Angyalföldnek.

Ez az akkor kiépülni kezdett külterület egykor Terézvároshoz, Budapest VI. kerületéhez tartozott. Terézváros szlovák lakosságára utal az a tény is, hogy amikor a karmeliták 1896-ban felállították a Kis Jézus szobrát, a kerület külterkén élő hívek vegyes nemzetiségű összetételére is gondolva, a 300-400 főt befogadó kápolnában magyar és szlovák nyelven is megtartották az istentiszteletet.¹³

Angyalföld erőteljes fejlődése az 1860-70-es években indult meg. Ekkor kezdték el a Duna szabályozását, a rakpart kiépítését. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1871-ben engedélyezte gyárak létesítését a korábbi lakatlan területekre, s ez természetesen magával hozta a lakosság tömeges letelepedését is. Pest-Buda a malom-, majd mindinkább a vas- és fémipar hazai központjává vált, ami szükségessé tette új gyártelepek létesítését. Angyalföldön a lakosság jelentős része a gyári munkássághoz tartozott, de mellettük nagyszámú kisiparos, kiskereskedő és fuvaros is élt a városrészben.

A kültelek benépesülésével, a munkásság számának ugrásszerű emelkedésével félelmetes méreteket öltött a nyomor, az éhínség és a lakáshiány. Az 1890-es években épült vizafogói és angyalföldi munkáslakás-tömbökben, az elhíresült bércaszárnyakban („Hétház”, „Tizenháromház” stb.) sok nyomorgó munkáscsalád élt. Közöttük ott voltak a szlovákok is, akiket igen rossz életkörülmények jellemeztek: szobányi pincelakásuk vagy zárt udvarra néző otthonuk nemigen kapott fényt, minek következtében sokan lettek tüdőbetegek.

Az egészségtelen, földszintes, házias készítésű viskókat a szlovák származású angyalföldi költő

Berda (Breda) József több versében is megénekelte. Az „Angyalföld egykori külnegyedéről” címűben például így:

*„Hej, Lepsí, Lepsí, boldogult
Bringyeleváros, hol anyám
hajnaltól vakulásig varrt és mosogatott;
a te tekerős tájodon
nőttem fel víg szegénynek! Így
hát rám lehelte a szomorú szegényszagot.”*

A szlovákok jelenlétére a XX. század eleji iskolai anyakönyvek és más dokumentumok is utalnak. Ezekben nagyon sok szlovák családnév található, például mint a *Bagyarik, Bujni, Jakupcsek, Hanák, Paulik, Blecha, Berkovics, Bencsik, Czibulka, Hudetz, Liska, Novák, Sztolár, Urbanek, Zelinka*.¹⁴

A XIX. század második felében megjelent hírlapokban, hetilapokban vagy a később megjelent irodalmi művekben nemegyszer olvashatunk a városi társadalom (benne a szlovákok) és a népelet különlegességeiről, néprajzi érdekességeiről. Ezekben az írásokban könnyen felfedezhetjük a budapesti szlovák múlt nyomait. A publicisták és az irodalmárok figyelmét nem kerülték el a szlovák közösség társadalmi viszonyai sem. Leírták a szlovák munkások vagy a vándorkereskedők élet- és munkakörülményeit, szokásaikat és mentalitásukat.

A valamilyen szállal Angyalföldhöz kötődő írók regényeinek szereplői nem egy esetben egyszerű, dolgos és jóindulatú szlovák munkások, akiket a legmesszebbmenőkig kihasználtak. A „szlovák” sok esetben a kiszolgáltatott, egyszerű és alulfizetett ember szinonimája. Ismert volt munkabírásuk és túróképességük is. Említhetnénk például a Népszavában 1891-ben megjelent „A tót” című írást, amelynek ismeretlen szerzője nagy aprólékossággal jellemzi a sajnálatra méltó szlovák napszámot.¹⁵

A József Attila-díjas *Fülöp János* (1929-1983) Angyalföldi krónika című regényének szlovák származású főhősét minden bizonnyal nagyon jól ismerte. Sőt, járatos volt a szlovákok önállósodási törekvéseivel kapcsolatos mozgalmak történetében, s a küzdelmek kiemelkedő alakjairól is tudomása volt. A könyv főhőse egy 1865-ben Pozsonyból érkező malomgépész, aki magyarul és németül éppúgy beszél, mint szlovákul. Az író a gépész és szlovák származású felesége családjának százesztendősi történetét meséli. Ebben a történelmi-helytörténeti „dokumentumkönyvben” sok minden utal a szlovákokra. Olvashatunk például „Zsófia asszony testes szlovák bibliájáról”, *Jánošíkról*, a híres szlovák betyárról és az áfonyáról, vagyis a „*csucsorjetkiről*”. Az író jellemzi a szlovák állványozókat, leírja öltözetüket, de megemlíti a turócszentmártoni (ma Martin) 1861-es kongresszust is, ahol a szlovák hazafiak önálló tót kerületet „*okoliet*” követeltek.¹⁶ Az akkor még kiépülőben lévő városrész, a tutajokon történő mindennapi fa szállítása szintén ismert adalék. „A kietlen táj, melyet a sziget fáit eltakarják, nádtetős házaival,

A szerző felvételei a táblaavatáson, a Tutaj utca sarkán, majd a XIII. ker. Szlovák Önkormányzat által szervezett tutajépítésen és szimpóziumon készültek.

fatelepeivel, téglavető gödreivel, tutajaival, a Rákospatak akkor még kettős torkolatával – [...] elnyeri a szépen hangzó, s később oly keserű öngúnynak ható ANGYALFÖLD nevet” – írja e városrészről Fülöp János író.¹⁷

Kassák Lajos (1887-1967) író, költő, lapszerkesztő, műfordító vasmunkásként 1904-ben költözött Angyalföldre, ahol az egyik gyárban kezdett dolgozni. Az író realista korszakának jelentős műve az 1929-ben írt Angyalföld című regénye.¹⁸ A könyv kétségkívül korrajz jelentőségű, amelynek egy részletében Kassák is utal a városrészt szlovák lakosaira, a Dunaparton veszteglő tutajokra, s a tutajosok jellegzetes foglalkozására: „a Dunaparra is emlékszem, a tutajok szélén meztelen fiúk üldögéltek és horgásztak. Legyet tűztek a horgukra s néha fehér halacsákat húztak ki a vízből, ha sütött a nap, akkor villogott ez a halacska, mintha ezüst páncél lett volna rajta...”¹⁹

Jegyzetek:

- ¹ Vasárnapi Ujság, 1873. április 20., 191-192. old.
- ² Hunfalvy János: Buda-Pest és környéke. Lauffer-Stolp, Pest, 1859, 69. old.
- ³ Nagy Lajos, Bónis György: Budapest története III. Akadémiai Kiadó, Bp., 1975, 399. old.
- ⁴ Thirring Gusztáv: Budapest félévszázados fejlődése 1873-1923. Budapest székesfőváros statisztikai Közleményei, 53. Bp., 1925, 17. tábla
- ⁵ Csaplovics János: Gemälde von Ungarn. II. Pest, 1829, 334. old.
- ⁶ Létay Miklós: Az utca népe Pest-Budán. (1848-1914) Bp., 1993, 22-23, 28. old.
- ⁷ Létay, 30. old.
- ⁸ Létay, 67. old.
- ⁹ Létay, 6. old.
- ¹⁰ Porzó (Ágai Adolf): Utazás Pestről Budapestre 1843-1907., Fekete Sas Kiadó, Bp., 2004, 379. old.
- ¹¹ John Paget: Magyarország és Erdély. Helikon Kiadó, 1987, 85. old.; Antalfy Gyula: Reformkori városrajzok. Bp., Panoráma, 1982, 200. old.
- ¹² Porzó, 296. old.

¹³ Dömötör Ákos: Vízafogótól Tripoliszig. A főváros XIII. kerületének helytörténeti olvasókönyve. Bp., 1994, 14. old.

¹⁴ Róbert Péter: Nemzetiségek a XIII. kerületben. In: 19. Helytörténeti Füzetek.

¹⁵ Népszava, 1891. március 6., 2. old.

¹⁶ Fülöp János: Angyalföldi krónika. Fejezetek egy munkáscsalád életéből. Kossuth Kiadó, Bp., 1970. 45-49. old.

¹⁷ Fülöp, 15. old.

¹⁸ Karcsai Kulcsár István: Angyalok földje

¹⁹ Nyugat, 1928/24. szám (epa.oszk.hu)

Irodalom:

- Adamecz Gyula: Angyalföld története, Budapest, 1947.
 Budapest lexikon 2. kötet (Vízafogó, ill. Vízafogó-lakótelep cikkek), Budapest, 1993.
 John Paget: Magyarország és Erdély. Helikon Kiadó, 1987.
 Nagy Lajos, Bónis György: Budapest története III. Akadémiai Kiadó, Bp., 1975.
 Porzó (Ágai Adolf): Utazás Pestről Budapestre 1843-1907., Fekete Sas Kiadó, Bp., 2004., 379. old.
 Létay Miklós: Az utca népe Pest-Budán. (1848-1914) Bp., 1993. 22-23., 28. old.
 Fried István: Szlovákok Pest-Budán a 19. században. In: Regio, 1990, I. évf., 3. szám.
 Róbert Péter: XIII. kerületi helytörténeti füzetek. 19. Nemzetiségek a XIII. kerületben. Budapest Főváros XIII. Kerületi Önkormányzat. 2014.

